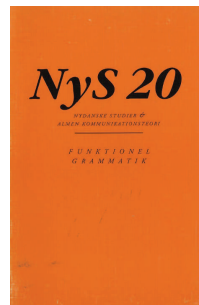

NyS

Titel:	Semantisk aktionalitet i dansk
Forfatter:	Bjarne le Fevre Jakobsen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 20. <i>Funktionel grammatik</i> , 1995, s. 61-76
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

SEMANTISK AKTIONALITET I DANSK

AF BJARNE LE FEVRE JAKOBSEN

1. INTRODUKTION

Paul Diderichsen karakteriserer verbers funktion i en sætning ved hjælp af ordet "Forhold", idet verber kan beskrive, hvordan en given genstand forholder sig (Diderichsen 1946:60). I moderne dansk findes der tre hovedtyper af "Forholden sig", nemlig "Handling" (gør), "Tilstand" (er) og "Overgang" (bliver), der kan relativiseres ved hjælp af diatese (aktiv/passiv), tempus (præsens/præteritum) og modus (indikativ/optativ/imperativ) (Diderichsen 1946:113ff). Ofte rækker disse kategorier imidlertid ikke, når man vil beskrive handlings- og tidsforhold ud fra en logisk semantisk synsvinkel, hvilket kan illustreres ved hjælp af følgende tre eksempler:

- (1) I april 1945 rykker russerne ind i Berlin
- (2) Om fem minutter fløjter dommeren op til kvartfinalen
- (3) Matrosen går planken ud

I (1) står *rykker* i præsens, men *i april 1945* forskyder det indholdsmæssige til noget fortidigt, hvorved form og tid ikke længere dækker hinanden. Desuden fremkommer handlingsbeskrivelsen gennem en kombination mellem *rykker* og *ind*. *Om fem minutter* i (2) giver præsensformen *fløjter* et futurisk perspektiv, medens *op* signalerer det bestemte moment, hvor kampen begynder. Ved at indordne den samlede betydning i (3) i forhold til et bestemt kommunikationsøjeblik – fx 'her og nu' – meddeler en afsender, hvordan et handlingsforløb afvikles og når til en afslutning. Dette sker ikke mindst gennem den adverbelle partikel *ud*. Eksterne faktorer føjer således nogle semantiske komponenter til de rent verbale præsensformer, hvilket forskyder sætningernes samlede logiske temporalitet og influerer på den faktiske handling, der refereres til. I moderne dansk kan mange faktorer bevirke effekterne i (1), (2) og (3), men området henligger forskningsmæssigt endnu i halvmørke.

På fx de slaviske sprog kan komplekse handlings- og tidsforløb kodes i bestemte verbaltider, -former og -modi. På dansk har vi behov for at udtrykke det samme, det sker blot gennem andre konstruktionsformer. Alt i alt drejer det sig om det store problemkompleks, der traditionelt betegnes som aspekt, tempus og aktionsart. Jeg vil i det følgende undersøge et lille hjørne af området, nemlig interferensen mellem adverbielle partikler og handlingsverber, med særlig vægt på verber, der udtrykker bevægelse. Her-til vil jeg introducere og anvende følgende begreber:

- Semantisk aspekt, kaldet aspektualitet
- Semantisk tempus, kaldet temporalitet
- Semantisk aktionsart, kaldet aktionalitet

De verbalsyntagmer, jeg vil undersøge, har obligatorisk adskillelse af verbal- og partikeldel som i (3) (jf. *Matrosen udgår planken), hvorfor det indledningsvis er nødvendigt med en afgrænsning og præcisering af partikeltypen, hvilket sker i afsnit 2. Derefter følger i afsnit 3-5 diskussioner om partiklernes funktionelle indvirken på verberne, og endelig sammenfattes resultater og perspektiver i afsnit 6.

2. ADVERBIELLE PARTIKLERS FUNKTIONELLE STATUS I TRYKTABSFORBINDELSER

Man finder i moderne dansk ofte nogle småord, der indholdsmæssigt relaterer sig til et bevægelsesverbum. Forholdet kan illustreres ved hjælp af standardeksempler som:

- (4) Motionisten løber *nu*
- (5) Motionisten løber *til*

I en funktionel grammatik vil man finde såvel *nu* som *til* kategoriseret som satellitter (jf. fx Dik 1989:72ff), men i dansk gør en række ekstra faktorer sig gældende ud over den – syntaktisk set – frie status. Relationerne mellem *nu* og *løber* og mellem *til* og *løber* er nemlig væsensforskellige med hensyn til potentialet for trykforhold, ordstilling og sætningsspaltning, og de to ord tilhører derfor hver deres undergruppe.

Nu kan enten stå med samme tryk som de øvrige ord og udtrykke tid (jf. Motio'nisten 'løber 'nu) eller stå tryksvagt, hvorved det bliver en modal diskurspartikel¹, der betydningsmæssigt ligger tæt på *altså* (jf. Motio'nisten 'løber 0nu).

Til står derimod obligatorisk trykstærkt, mens *løber* mister tryk og står med nultryk (jf. Motio'nisten ₀løber 'til). Der opstår ifølge Diderichsen en tryktabsforbindelse (Diderichsen 1946:144), idet *løber*, i denne forbindelse mister sit tryk "for sammen med et Fuldtryksord at udgøre en snævrere Enhed" (Diderichsen 1946:144). *Til* er et sådant fuldtryksord, der udtrykker "det væsentlige og distinktive" (Diderichsen 1946:236). I sætnings-skemaet kan *til* kun stå i slutfeltet (jf. *Motionisten har til løbet) (jf. Hansen & Lund 1983:39), medens *nu* har flere muligheder, alt efter den talendes betoning. Den trykstærke variant kan stå i forfelt eller slutfelt:

- (6) 'Nu 'løber motio'nisten (forfelt)
- (7) Motio'nisten 'vil 'løbe 'nu (slutfelt) – jf. *Motio'nisten 'vil 'nu 'løbe

Det tryksvage *nu* kan kun placeres i centralfeltet:

- (8) Motio'nisten 'vil *nu* 'løbe (centralfelt) – jf. *Motio'nisten 'vil 'løbe
nu

Tryktabsforbindelsen mellem *til* og *løber* har som konsekvens, at en sætningsspaltning ikke er mulig, som ved det trykstærke *nu*:

- (9) Det er *nu*, motionisten løber
- (10) *Det er *til*, motionisten løber

Nu og *til* fungerer begge som adverbier i sætningerne (4) og (5), men *til* adskiller sig ved sine operationelle egenskaber, nemlig: enhedstryk med verbet, obligatorisk ordstilling og manglende spaltning. Min analyse gælder handlingsverbs forbindelse med denne type adverbier, som jeg i det følgende vil benævne *adverbielle partikler*. Termen markerer, foruden de nævnte karakteristika, at partikel og verbum indgår i et samlet handlingsmæssigt kompleks, og at de står adskilt fra hinanden.

Diderichsen refererer i sin gennemgang til tryktabsforbindelser som *stå vagt*, hvor *stå* næsten er tomt for betydning, hvorimod kombinationen *løber til* resulterer i et ændret, intensiveret verbalindhold: *at løbe* betegner det neutrale, og *at løbe til* markerer det krævende.

Relationerne mellem, hvordan et handlingsforløb beskrives i den enkelte sætning, og hvordan det rent faktisk tager sig ud i den konkrete verden, kaldes traditionelt for aspekt og aktionsart. Aspekt ses ofte defineret ud fra W. Porzig (Bache 1985; Platzack 1979) som: "Gesichtspunkt, unter dem ein Vorgang betrachtet wird" (Porzig 1927:152; Bache 1985:5). De fleste lingvistiske skoler skelner her mellem det perfekte og det imperfektive,

hvor det perfektive angiver, at verbalhandlingen fuldendes og ses udefra, medens det imperfektive beskriver noget uafsluttet – set indefra (Comrie 1976:4).

Som foregangsmand for en definition af aktionsart citeres K. Brugmann hyppigt: "Die Art und Weise, wie die Handlung des Verbums vor sich geht" (Brugmann 1904:493; Bache 1985:9). Herved forstås altså måden, hvorpå en handling udvikler sig under bestemte vilkår (jf. også Forsyth 1970:19).

Aspekt og aktionsart er i mange sprog vævet ind i et net med tid og tempus i kraft af forskellige verbaltider og -former. Det følgende afsnit vil vise, hvordan man i dansk gennem semantiske kombinationer, kaldet aspektualitet, temporalitet og aktionalitet, kan udtrykke det indhold, der i slaviske sprog realiseres i verbalsystemerne.

3. ASPEKTUALITET, AKTIONALITET OG TEMPORALITET

Et verbs aspekts sætter fokus på selve situationen i et handlingsforløb og markerer den måde, hvorpå samme situation er realiseret i sproget, fx i:

- (11) Den studerende *skriver* en artikel
- (12) Den studerende *skriver* en artikel *færdig*

Verbet *skriver* i (11) markerer sammen med de øvrige led et aspekt, hvor handlingens begyndelse og slutning ikke kan fastlægges. Præsensformen har således evnen til at være med til at angive et uafsluttet, imperfektivt aspekt, hvor form og indhold dækker hinanden i en uproblematisk 1:1 relation. Det imperfektive aspekt som form svarer helt til den samlede indholdsmæssige, semantiske aspektualitet. Dette gælder ikke i (12), hvor *færdig* indikerer et fiktivt punkt, hvor skriveprocessen er afsluttet, og dermed forskydes handlingsbeskrivelsen imod et afsluttet, perfektivt aspekt (jf. nærmere i Bache 1985:97 mht. en binær model). Handlingsløse sætninger (jf. fx *Hun er syg*) falder helt uden for problemstillingen.

Et sprogs aktionsart sætter fokus på en bestemt fase af den totale afvikling, hvor en situations begyndelse, dens centrum og dens afslutning bliver essentielle referencepunkter, fx i:

- (13) Motionisten *er ude at træne*
- (14) Motionisten *er ved at træne* til forårets marathonløb

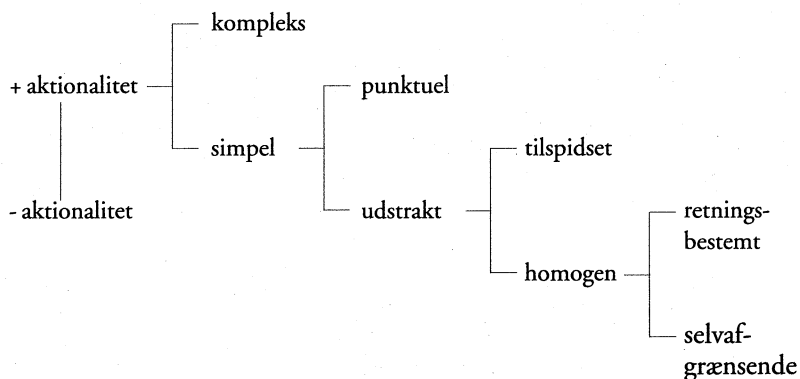
I (13) udtrykkes en semantisk aktionalitet gennem hele sætningens abstrakte afspejling af en handling i den konkrete verden. Verbalsyntagmet *er ude at træne* angiver, at man befinder sig i denne aktions centrum, hvorimod *er ved at træne* i (14) peger frem imod et kommende handlingsslutpunkt, fordi verbalsyntagmet optræder sammen med udtrykket *til forårets marathonløb*.

Aktionaliteten, dvs. referencen til handlingsafviklingens faser, kan både i (13) og (14) beskrives som simpel, idet der kun indgår ét verbalsyntagme. Forholdet kan omfatte flere verbalsyntagmer, men disse komplekse relationer falder uden for denne fremstilling.

I dansk kan ethvert handlingsforløbs *begyndelse, centrum, afslutning* udtrykkes og karakteriseres ved hjælp af følgende semantiske oppositioner, der skal forstås som indholdsmæssige kategorier (jf. Bache 1985:109-110).

- Det komplekse over for det simple
- Det punktuelle over for det udstrakte
- Det tilspidsede over for det homogene
- Det retningsbestemte over for det selvafgrænsende

Disse kategorier kan relateres til de enkelte verbers aktionalitet, og semantisk aktionalitet i dansk kan illustreres ved en model, hvori de semantiske oppositioner udgør en binær basisstruktur (efter Bache 1985:110):

Modellen skal læses som enten/eller-relationer: *+aktionalitet* angiver, at det verbale prædikat sammen med en kontekst markerer en handling, medens *-aktionalitet* viser, at dette ikke er tilfældet (jf. fx *Hun er syg*). De øvrige binære oppositioner er en illustration af relationen mellem alle handlingskontekster og semantisk aktionalitet. I et eksempel som *Han*

løber til Kerteminde er alle kategorier i funktion. Hele sætningen udtrykker en +aktionalitet, der er *simpel*, fordi der kun er én handling involveret. Den semantiske aktionalitet beskriver ikke en *punktuelt* handling, men en handling, som er *udstrakt* over et givet tidsrum, og som forløber på en fortsat *homogen* måde (modsat et *tilspidset* punkt som fx i *Han slår sømmet i*). Endelig angiver *mod Kerteminde* det *retningsbestemte*. Det *selvafgrænsende* ville man have haft i et eksempel som *Han løber bare*. Jo længere til højre i kolonnerne, desto flere detaljer og dermed mere præcis beskrivelse. Dette vil blive uddybende diskuteret i afsnittene 4.1 og 4.2.

Moderne dansk udfylder ikke de binære oppositioner ved rent grammatiske kategorier, men udtrykker dem ved andre midler – fx gennem den semantiske kombinatorik mellem handlingsverber (i min undersøgelse indskrænket til verber, der udtrykker en bevægelse) og adverbelle partikler.

I de introducerende eksempler (1) – (3) er det blevet belyst, hvordan en verbaltempus som præsens fx kan få en fortidig temporalitet ved hjælp af andre sætningsled. Den semantiske aspektualitet, aktionalitet og temporalitet i dansk kan man markere således:

Aspektualitet	=	Verbets aspekt i udtryksstrukturen + faktor X
Aktionalitet	=	Verbets aktionsart i udtryksstrukturen + faktor Y
Temporalitet	=	Verbets tempus i udtryksstrukturen + faktor Z

Faktor X, Y og Z skal forstås som alle de store eller små nuancer, der forskyder verbalformernes aspekt, aktionsart og tempus mod et andet indhold. Danske adverbelle verbalpartikler er et godt eksempel på, hvordan tilsyneladende små vedføjelser får store konsekvenser for det faktiske totale handlingsforløb, som sætningen afspejler.

4. UDDYBENDE ANALYSER AF EKSEMPLER FRA MODERNE DANSK

En lang række danske sætningsdannende verbale handlingsprædikater kan kombineres med de typer af verbalpartikler, som ikke kan indgå i en spaltning (jf. afsnit 2), og konsekvensen af disse adverbialers indflydelse – deres faktor X, Y, Z – på sætningernes samlede semantiske aspektualitet, temporalitet og aktionalitet kan beskrives ud fra to hovedgrupper: De verbale prædikater med konkret handlingsindhold (se nedenfor), samt disses abstrakte varianter² (se 4.2).

4.1 VERBALE PRÆDIKATER MED ET KONKRET HANDLINGSINDHOLD

Den første gruppe er meget produktiv i samlede komplekser med partikler, fx i følgende:

- (15) Barnet *spiser* sin mad *op*
- (16) Hun *drikker ud*, inden hun går
- (17) Eleverne *snakker af*
- (18) Han *trækker* uret *op*

De semantiske kerner i prædikaterne *spise*, *drikke*, *snakke*, *trække* rummer evnen til i udtryks- og indholdsstrukturen at beskrive et konkret handlingsforløb og dermed en aspektualitet. I en præsensform uden partikel har to af dem (*spiser*, *snakker*) et imperfektivt aspekt (jf. *Barnet spiser sin mad* og *Eleverne snakker*) uden betydningsændring, medens de to andre (*drikker*, *trækker*) også viser et imperfektivt aspekt, men med betydningsvarianter alt efter kontekst (jf. *Hun drikker* kan betyde, at hun er alkoholiker; *Han trækker* kan betyde, at han er trækkerdreng). I alle disse tilfælde dækker form og indhold hinanden 100%, dvs. imperfektivt aspekt i formen og imperfektivitet i den indholdsmæssige aspektualitet, og faktor X er derfor lig med nul.

Når verbalerne kombineres med deres verbalpartikler *op*, *af*, *ud*, kommer afslutningen på handlingen imidlertid ind i billedet. Partiklerne fjerner nemlig betydningen fra den rene imperfektivitet, og i stedet rettes aspektualiteten i kraft af partiklen imod en perfektivitet, som kan beskrives som det fiktive øjeblik, hvor der ikke er mere at *spise*, *drikke*, hvor samtalen stopper eller uret er trukket i bund. Faktor X indvirker altså på den situation, som sproghandlingen refererer til i forhold til kommunikationsøjeblikkets 'her og nu'. Aspekt og aspektualitet er ikke længere det samme.

I relationen mellem tempus og temporalitet sker der ligeledes en ændring, når verbalpartiklen vedføjes. De fire verbaler i eksemplerne har alle en temporalitet i kraft af deres præsensform, og de udtrykker noget simultant, når kommunikationsøjeblikket stadig er 'her og nu'. Verbalpartiklernes perfekte faktor Z betyder imidlertid også, at temporaliteten bliver orienteret fremefter på vej fra det simultane til det futuriske. Interferensen mellem verbalpartikel og verbalbed påvirker temporaliteten, hvorimod tempus forbliver uberørt.

De fire verbale prædikater deltager sammen med de andre led i den sproglige beskrivelse af en handlingsproces fra den virkelige verden. Der er ingen begyndende eller afsluttende kontekster, så sproghandlingen place-

rer os direkte i centrum af handlingssituationen i forhold til den metalingvistiske inddeling i relevante faser, og de verbale prædikater *spiser, drikker, snakker, trækker* markerer det simple og det udstrakte som aktionalitet. Betingelsen for at kunne præcisere denne aktionalitet nærmere er imidlertid, at verbalpartiklerne med deres faktor Y er til stede. I standardeksemplerne her betoner partiklerne bevægelsen imod den afsluttende fase, hvor handlingen spidser til og – logisk set – afsluttes (jf. Bache 1985:112 om begrebet "telicness").

Semantisk set udgør kombinationen af verbale handlingsprædikater og verbalpartikler en enhed, hvor segmenterne gensidigt betinger hinanden for at udtrykke det prægnante. De prosodiske relationer, hvor verbalerne taber tryk og dermed betydning, og hvor partiklerne får tryk og derigennem indholdsmæssigt betones, har som konsekvens, at ordstillingen i dansk bliver næsten uden variationsmuligheder:

- (15a) *Barnet *spiser op* sin mad³
- (16a) **Ud drikker* hun, inden hun går
- (17a) **Af snakker* eleverne
- (18a) *Han *trækker op* uret (jf. note 3)

Eksemplerne (15)-(18) er således neutrale, konstaterende og fremsættende sætninger, hvorved funktionen mest bliver referentiel, men samtidig signaleres det gennem verbalpartiklen til modtageren, at verbalindholdet nærmer sig sin afslutning.

Kombinationen af de verbale handlingsprædikater med konkret indhold og verbalpartiklerne har altså som påvist indflydelse på følgende områder:

- Verbalets og sætningens semantiske indhold og handlingsforløb
- Verbalets og sætningens aspekt/aspektualitet
- Verbalets og sætningens aktionsart/aktionalitet
- Verbalets og sætningens tempus/temporalitet
- Sætningens prosodi og ordstilling

Disse konstateringer giver anledning til følgende spørgsmål: Hvilke verbale prædikater kræver partiklerne? Hvilke kombinationer af verbalt prædikat og partikel er mulige? Hvilke semantiske egenskaber skal henholdsvis et verbum og en partikel have for at kunne kombineres med hinanden?

4.1.1 VARIANter AF KONKRETE VERBALPRÆDIKATERS FORBINDELSER MED ADVERBIELLE PARTIKLER

De verbale handlingsprædikater *spise, drikke, snakke, trække* og partiklerne *op, ud, af* optræder i eksemplerne (15) – (18), men andre kombinationer er mulige, fx i:

- (19) De *river* huset *ned*
- (20) Han *sætter* vandet *over*
- (21) Blomsterne *falder af*
- (22) Endelig *giver* døren *efter*
- (23) Han *falder om*
- (24) Hun *træder ind* i værelset
- (25) Motionisten *løber til*
- (26) Læreren *skælder ud*
- (27) Ægteparret *køber ind*
- (28) Målmanden *sparker igennem*
- (29) Skibet *tager vand ind*
- (30) Flyet *lægger an* til landing

I eksemplerne (19) – (21) får vi samme analyseresultater som i (15) – (18). Sætningerne beskriver en semantisk aktionalitet, der er *simpel* og *udstrakt* over en vis periode, inden den spidser til. Følger man modellen i afsnit 3 fra venstre mod højre, ender man således i den tredje binære opposition.

Med hensyn til aspektualitet og temporalitet følger eksemplerne (22) – (24) helt (15) – (21), hvorimod aktionaliteten er blevet forskudt. Verberne og partiklerne peger frem imod et imaginært punkt, men sætter fokus på den bevægelse, der sker, når fx døren går fra at være helt lukket til at være helt åben (jf. (22)). Isoleret betragtet er de verbale handlingsprædikater *give, falde, træde* durative, men sammen med partiklerne udtrykkes imidlertid en homogen proces, hvor partiklerne *efter, om, ind* markerer en retning. Her er således også den fjerde binære opposition i funktion.

I (15) – (24) ændres aspektualiteten på grund af verbalpartiklerne fra det rent imperfektive imod noget perfektivt, og temporaliteten rettes imod det futuriske. Dette gælder ikke for eksemplerne (25) – (30). Både de rent imperfektive verbale prædikater (jf. *løbe, skælde, købe*) og de punktuelle perfektive verbale prædikater (jf. *spærke, tage, lægge*) bevarer deres aspektualitet, når de kombineres med verbalpartiklerne (jf. *til, ud, ind, igennem, an*), og temporaliteten forbliver i det samtidige uden perspektivering imod fremtiden. I stedet intensiverer eller præciserer verbalpartiklerne ver-

bernes semantiske kerner (jf. fx *at sparke igennem* er mere intenst end *at sparke*).

Når det gælder aktionaliteten, falder eksempel (25) – (30) i to grupper. Den ene, med de verbale prædikater *sparke*, *tage*, *lægge* og partiklerne *igennem*, *ind*, *an*, angiver et simpelt handlingsforløb, der ender i et punkt, fx hvor målmanden rammer bolden, og kan således indfanges ved hjælp de to første forgreninger i aktionalitetsmodellen. Handlingen spredes ikke ud i tid, som den ville have gjort i fx *Målmanden er ved at sparke ud* (jf. Bache 1985:111). Den anden gruppe, med de verbale prædikater *løbe*, *skælde*, *købe* og partiklerne *til*, *ind* angiver også noget simpelt, men samtidig at handlingen er udstrakt, homogen og selvafgrænsende. Her må den fjerde semantiske opposition igen inddrages for at karakterisere den semantiske aktionalitet.

Ud fra eksemplerne (15) – (30) kan man endvidere besvare spørgsmålet om verbalernes semantiske egenskaber for at fastlægge typer af verbalpartikler. Det drejer sig i alle eksempler om konkrete verbale handlingsprædikater med et oftest imperfektivt eller et sjældnere perfektivt aspekt.

For at perspektivere aspektet – og dermed aspektualiteten – kræver de verbale prædikater en bestemt form for verbalpartikler, der bl.a. kan udfylde en konkret retnings- eller stedsangivelse, fx:

- (31) Han lægger bogen *op* på bordet
- (32) Hun går *ud* ad stien
- (33) Barnet cykler *gennem* porten
- (34) De lægger varerne *ned* i kassen
- (35) Reolen hænger *over* skrivebordet

Ordklassemæssigt er verbalpartiklerne enten adverbier eller præpositioner. I eksemplerne (15) – (24) kræver de imperfektive verber nogle afgrænsende, finaliserende verbalpartikler, for at aspektualiteten i den semantiske indholdsstruktur ikke fortsætter i det teoretisk uendelige. De adverbielle partikler udgør altså kommunikative nødvendigheder, hvis aspektualitet, temporalitet og aktionalitet skal nuanceres gennem leksikalske vedføjelser. De imperfektive verbale handlingsprædikater *løbe* (25), *skælde* (26) og *købe* (27) har brug for præciserende/intensiverende partikler til den konkrete sproghandling og den indholdsmæssige aktionalitet, og tilsvarende gælder for de perfektive verbale handlingsprædikater *sparke* (28), *tage* (29) og *lægge* (30).

Set ud fra de adverbielle partiklers synsvinkel kræves i (15) – (24) imperfektive verbalkerner for at opfylde behovet for retnings- eller stedsangivelse gennem sproghandlingen. Som vist i (31) – (35) kan partiklerne indgå i konkrete sammenhænge, men i (15) – (24) bruges de enten til at udtrykke noget abstrakt (jf. *eleverne snakker af*) eller til at danne et fast udtryk (jf. *sætte vand over* som forkortelse af fx *sætte vand over ilden*). Tilsvarende kræver partiklerne i (25) – (30) enten et verbalt indhold, der kan forstærkes (jf. *løbe til*), eller et indhold, der kommunikativt råber på en afgrænsning (jf. *købe ind*).

4.2 VERBALE PRÆDIKATER MED ET KONKRET INDHOLD I ABSTRAKTE VARIANTER

I dansk eksisterer der adskillige verbale prædikater, hvis konkrete indhold også kan benyttes til at karakterisere et abstrakt forløb. Også disse verbaler kan indgå i et samlet kompleks med adverbielle partikler. Kombinationen resulterer i fire semantiske aktionalitetstyper, som det fremgår af analysen af følgende eksempler:

- (36) Lyset *går ud*
- (37) Databasen *går ned*
- (38) Pengene *slår lige til*
- (39) Han *står* skilsmissen *igennem*

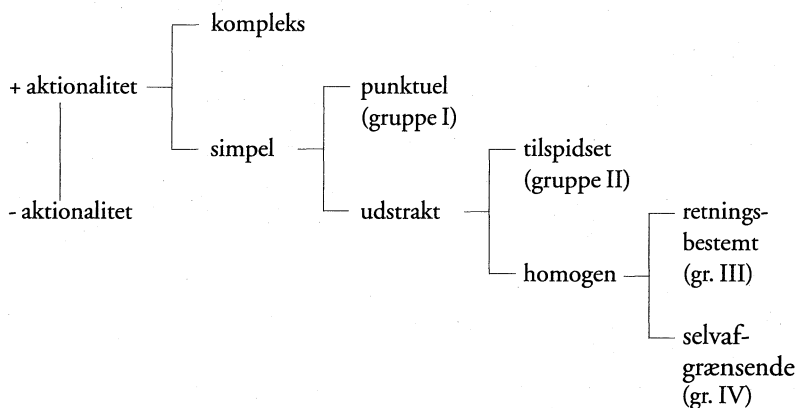
De leksikalske kerner af *går*, *slår*, *står* kan man finde i konkrete handlings-sammenhænge, men i kombinationen med de øvrige sætningsled og verbalpartikler som i (36) – (39) anvendes de til abstrakte handlingsbeskrivelser i idiomatiske udtryk, hvor man stadig kan ane den konkrete parallel (fx *går ned* i (37), hvor man i fantasien kan ane databasens fiktive bevægelse). På samme måde som varianterne med de konkrete handlinger udtrykker de en udefinerbar imperfektiv afslutning.

Ved at indgå i et verbalsyntagma med partiklerne *ud*, *ned*, *til*, *igennem* ændres den semantiske aspektualitet i kommunikationsøjeblikket fra en rent uafsluttet verbalhandling imod en afslutning og dermed imod perfektivitet. På et tidspunkt når verbalhandlingen til et finalt punkt (jf. fx at databasen er helt død i (37)). Den totale proces kan i dansk ikke forklares alene ved termen aspektualitet; men man må inddrage både temporalitet og aktionalitet i den samlede tolkning.

Verbalprædikaternes tempus (præsens) og temporalitet markerer i kommunikationsøjeblikket, at handlingsforløbet er i gang. Verbalpartiklerne

indvirker på den nøjagtige temporale angivelse, og de indstiller det verbale, temporale perspektiv på noget, der foregår fra kommunikationsøjeblikket og fremefter, idet orienteringen samtidig skal forstås som en fiktiv temporal bevægelse på grund af det abstrakte verbalindhold.

Med hensyn til aktionalitet rummer verbalerne *går*, *slår*, *står* alle noget simpelt, og først når man følger verbalsyntagmerne videre gennem de semantiske oppositioner i modellen fra afsnit 3, fordeler eksemplerne sig i fire grupper med følgende distribution:

Kombinationen mellem *går* og *ud* i (36) Lyset *går ud* danner en perfektiv aspektualitet, og udtrykker samtidig et simpelt og punktuel handlingforløb. Eksempler på denne type aktionalitet, som udgør gruppe I, slutter derfor i forgrening to, øverst.

Gruppe II er eksemplificeret ved (37) Databasen *går ned*. Handlingsforløbet må her betegnes som udstrakt, hvorfor den tredje semantiske opposition er i funktion. *Ned* indikerer at verbalhandlingen spidser til, og gruppe II placerer sig derfor i tredje forgrening, øverst.

I eksempel (38) og (39) sættes der fokus på en bestemt situation, og verbalpartiklerne udvider således den samlede aktionalitet fra noget simpelt og udstrakt til noget homogent. I gruppe III, med eksempler som (38) Pengene *slår lige til*, udgør verbalet og verbalpartiklen et mere abstrakt, men stadig homogent hele. Verbalpartiklerne markerer her et slutpunkt, selv om det ikke er så markeret og veldefineret som ved de konkrete varianter, der ligger uden for sætningens referencerammer, og aktionaliteten kan i den forstand siges at være retningsbestemt. Man ender derfor øverst i forgrening fire.

Eksempler som (39) *Han står skilsmissen igennem* indikerer ikke et sådant veldefineret punktuelt mål, selv om afslutningen selvfølgelig kan anes. Gruppen IV udtrykker således en selvafgrensning (forgrening fire, nederst). Set som del af den totale proces sker der i denne gruppe IV en højere grad af tidsmæssig ekspansion og en intensivering af det verbale indhold af *står* end i de andre grupper.

De fire partikler *ud, ned, til, igennem* kan erstattes med andre i forbindelser med såvel konkrete som abstrakte verbale prædikater, fx i følgende:

- (40) Patienten *sover ind* (gruppe I)
- (41) De unge mennesker *skejer ud* (gruppe II)
- (42) Blæsten *tager tillaf* (gruppe III)
- (43) Signalet *falder ud* (gruppe III)
- (44) Hun *river* hårene *ud* på grund af kæresten (gruppe III)
- (45) Ingen *giver efter* (gruppe IV)
- (46) Skibet *går under* (gruppe IV)
- (47) Vejret *slår om* (gruppe IV)

På dansk kan man altså ved hjælp af verbalpartiklerne – også ved abstrakte verbale prædikater – semantisk skabe de funktioner, som andre sprog har i kraft af formmæssigt mere rummelige verbalsystemer. De abstrakte verbale prædikater står som de konkrete sammen med partikler, der ordklassemæssigt enten er adverbier eller præpositioner, og som udfylder følgende semantiske funktioner i kombinationen med det verbale prædikat:

- Intensiverende funktion: *skeje ud* (41), *tage til* (42), *rive ud* (44)
- Præciserende funktion: *slå til* (38), *give efter* (45)
- Formindskende funktion: *tage af* (42)
- Abstrakt retningsfunktion: *gå ned* (37), *stå igennem* (39), *sove ind* (40),
gå under (46), *slå om* (47)

Partiklerne indvirker på de verbale prædikater ved at levere nogle indholdsmæssige vedføjelser, der tjener et dobbelt formål, nemlig at skabe et idiomatiske udtryk og at medvirke til, at en sætning kan gengive et fiktivt handlingsforløb, der inddrager semantisk aspektualitet, temporalitet og aktionalitet. Kun fantasien sætter her grænser.

5. FORSØG PÅ EN TAKSONOMI FOR PARTIKLER

I eksemplerne (15) – (47) opstår der en funktionel interferens mellem de verbale prædikater og partiklerne, hvorved der frigøres en slags 'sort' energi, dvs. den betydning der tilføjes ved faktorerne X, Y og Z. De enkelte udtryks kognitive potentialer vokser, og i Ordbog over Det Danske Sprog (ODS) findes ved opslag for de enkelte gennemgåede verbale prædikater følgende teoretisk mulige partikler: *af, an, bort, efter, for, fra, frem, gennem, hen, i, igennem, imellem, imod, ind, mod, ned, om, op, over, på, sammen, til, tilbage, ud, ved, væk*.

I dansk kan man finde de fleste ved et verbalt prædikat som *at gå*, fx i: *går af, går an, går bort, går efter, går for, går fra, går frem, går hen, går i, går igennem, går til*.

Man kan således betragte *at gå* som en signifikant repræsentant for de øvrige verbale prædikater i (15) – (47) – såvel i de konkrete som i de abstrakte varianter, og man kan aflæse resultatet af samarbejdet mellem prædikat og partikel på disse formelle områder:

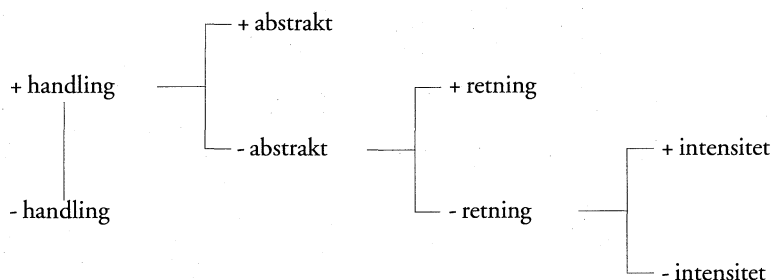
Prosodi:

Obligatorisk trykstærk partikel
Obligatorisk tryksvagt verbum

Syntaks:

Bundet ordstilling

Derudover kan man sammenfatte resultaterne i følgende binære taksonomi for partikler ved verbale handlingsprædikater, herunder bevægelsesprædikater:

“+ handling” betyder, at en given partikel er med til at underbygge en handling: (48) Forsvareren *går frem* ved hjørnespark. Ved “- handling” mangler handlingen: (49) Mennesket *er til*.

“+ abstrakt” eller “- abstrakt” viser modsætningen mellem de konkrete og de abstrakte anvendelser: (50) Forretningen *går ned* på dårlig service (+ abstrakt), og (51) Publikum *går ind* (- abstrakt).

“retning” indfanger eksempler som: (52) Hun *går tilbage* efter sin jakke (+ retning), og (53) Billedet fra månen *går godt igennem* på skærmen (- retning).

Endelig markerer “intensitet” et potentiale for angivelse af grad: (54) Kapgængerer *går til* (+ intensitet), og (55) Speakeren *går på* i fjernsynssendelsen (- intensitet).

Eksemplerne viser, at den opstillede binære taksonomi kan beskrive nogle vigtige egenskaber, som partikler kan leve op til ved verbale prædikater. *At gå* kan optræde ved de fleste af forgreningerne, hvilket næppe gælder for alle prædikater i (15) – (47). Kun et langt større eksempelmateriale kan her belyse kvalitative og kvantitative fordelinger.

6. SAMMENFATNING

Aspektualitet, temporalitet og aktionalitet udgør tre sider af samme sag i en semantisk beskrivelse af et samlet hændelsesforløb. Bag begreberne gemmer sig nogle faktorer, der tjener til en funktionel forståelse og fortolkning af aspekt, tempus og aktionsart i et sprog som dansk. Artiklen har undersøgt, hvordan verbale prædikater og adverbielle partikler sammen udgør en højere enhed. Resultaterne kan sammenfattes i følgende punkter:

1. Verbalpartikler står obligatorisk trykstærkt
2. Der opstår en tryktabsforbindelse, hvorved den verbale del får nultryk
3. Verbalpartiklerne rykker aspektualiteten fra den rene imperfektivitet i retning imod det perfektive
4. Temporaliteten rettes imod det futuriske i stedet for det simultane
5. Verbalpartikler kan i dansk finpudse aktionaliteten
6. Bundet ordstilling på grund af de prosodiske forhold
7. Verbalpartikler med semantisk potentiale til at udtrykke handling/bevægelse har deres egen taksonomi

De 7 punkter skal betragtes som foreløbige resultater, der alle bygger på eksempler med præsens. Senere undersøgelser vil belyse forholdene ved præteritum og andre verbalformer.

NOTER

- 1 Nærmere forhold ved diskurspartikler finder man i en artikel af Niels Davidsen-Nielsen (Davidsen-Nielsen 1993).
- 2 En skelnen mellem noget konkret og noget abstrakt er ikke uproblematisk, idet overgangen kan være flydende. Når termene alligevel er anvendt, skyldes det dels mangel på bedre, og dels at det giver en form for struktur for gennemgangen.
- 3 På norsk derimod vil eksemplerne (15a) og (19a) blive opfattet som korrekte. Eksemplerne her er korte standardeksempler. Senere undersøgelser skal derfor analysere de nærmere konsekvenser for ordstilling.

LITTERATUR

- Bache, C. (1985): *Verbal Aspect*. Odense: Odense University Press.
- Bache, C. (1992): *Verbal Categories, Form-Meaning Relationships and the Perfect*. In: *PEO*, nr. 64, Odense 1992.
- Brugmann, K. (1904): *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Straßburg.
- Comrie, B. (1976): *Aspect*. London/New York/Melbourne: Cambridge University Press.
- Davidsen-Nielsen, N (1993): *Discourse Particles in Danish*. In: *PEO*, nr. 69, Odense 1993.
- Diderichsen, P. (1946): *Elementar Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Dik, S. (1989): *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Forsyth, J. (1970): *A Grammar of Aspect: Usage and Meaning in the Russian Verb*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, T. (1984): *Syntax*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hansen, E. og Lund, J. (1983): *Sæt tryk på*. København: Lærerforeningernes Materialeudvalg.
- Hansen, Aa. (1967-69): *Moderne Dansk*. København: Grafisk Forlag.
- Laureys, G. (1979): *De adverbiale bepaling in het Zweeds*. Gent: Gent University Print.
- Mikkelsen, Kr. (1911): *Dansk Ordføjningslære*. København: Lehman & Stages Forlag.
- Wiwel, H.G. (1901): *Synspunkter for Dansk Sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.